

KOLBOTTNAR VID OSTKUSTBANAN

Arkeologisk dokumentation och datering

RAÄ 548 Hamrånge socken
RAÄ 391 Gävle stad
Gävle kommun
Gästrikland
2011

*Maria Björck
Bo Ulfhielm*

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF format från museets hemsida eller beställa kostnadsfritt i PDF format inger.eriksson@xlm.se eller 026-65 56 42.

Rapporter (tryckt), böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butik@xlm.se eller 026-65 56 35.

Länsmuseet Gävleborg
Södra Strandgatan 20. Box 746, 801 28 Gävle
Tel 026-65 56 00
www.lansmuseetgavleborg.se

KOLBOTTNAR VID OSTKUSTBANAN

Arkeologisk dokumentation och datering

RAÄ 548 Hamrånge socken

RAÄ 391 Gävle stad

Gävle kommun

Gästrikland

2011

Rapport 2011:11

Maria Björck

Bo Ulfhielm

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG

Utgivning och distribution:
Länsmuseet Gävleborg
Box 746, 801 28 Gävle
Telefon 026-65 56 00
Hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2011

Omslagsbild: Kolbotten, RAÄ 391, Gävle stad. Foto: Maria Björck

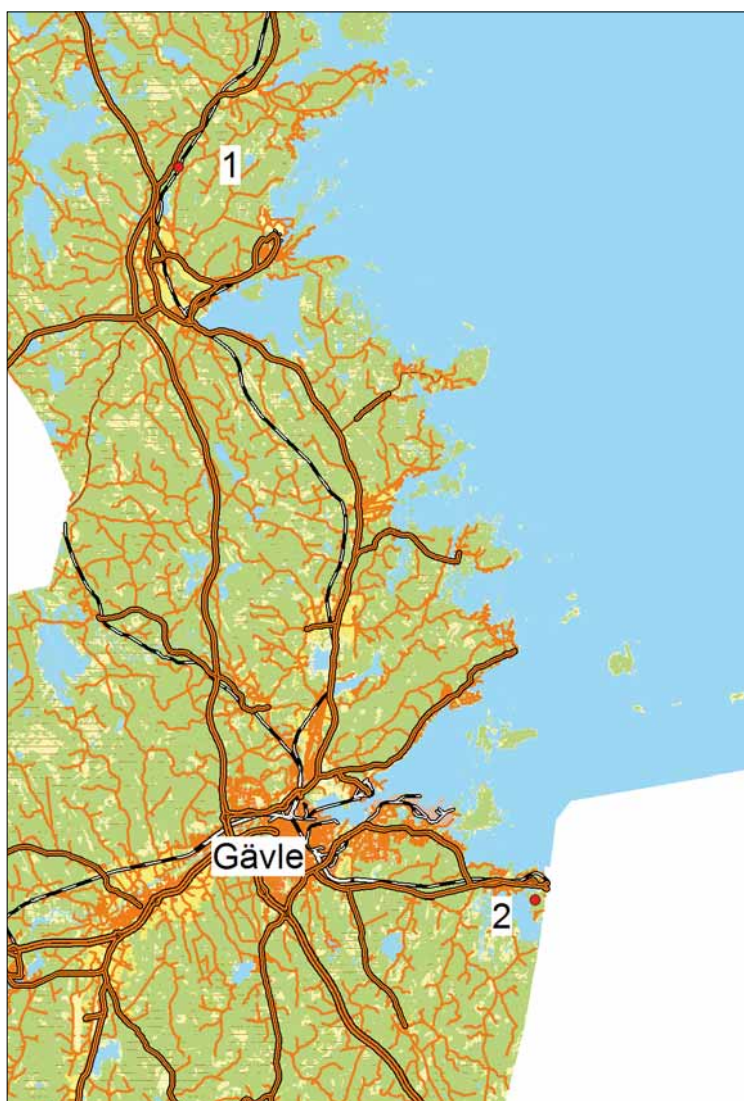
Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Inledning	5
Historik	5
Axmartavlans mötesstation.....	5
Resultat	6
Dubbelspår Skutskär – Furuvik	7
Resultat	7
Utvärdering	9
Sammanfattning	10
Administrativa uppgifter.....	11
Käll- och litteraturlista.....	11

*Bild 1. Översiktskarta, Gävle kommun med de båda aktuella lokalerna markerade.
1. Kolbotten RAÄ 548 vid Axmartavlans mötesstation.
2. Kolbotten RAÄ 391, vid Harnäshagen.
Efter den digitala fastighetskartan. Medgivande MS2010/01366.*

INLEDNING

Länsmuseet Gävleborg har på uppdrag av Trafikverket dokumenterat och daterat två kolbottnar efter resmilor i Gävle kommun.

Lämningarna berörs båda av arbeten kring Ostkustbanan, men inom skilda projekt och på olika platser. Av praktiska skäl slås redovisningen ihop i denna rapport. Fältarbetena utfördes i april 2011 av Bo Ulfhielm och Maria Björck.

Eftersom de berörda lämningarna inte var antikvariskt bedömda som fasta fornämningar har inget formellt länsstyrelsebeslut tagits i ärendena.

HISTORIK

Lämningar efter kolbottnar är Gästriklands vanligaste kulturminnen. Trots det har relativt få sådana anläggningar hittills daterats. Kolbottnar efter resmilor förekommer i en rad olika varianter och det råder oklarhet bl.a. om när de olika formerna introducerats och vilka typer som eventuellt har varit i bruk samtidigt.

Dokumentationen och dateringen syftar till att bidra i en långsiktig kunskapsuppbyggnad om Gästriklands olika typer av kolningsanläggningar.

AXMARTAVLANS MÖTESSTATION

Vid Axmartavlans mötesstation efter Ostkustbanan registrerades vid en tidigare arkeologisk utredning en kolbotten efter resmila och en grund efter kolarkoja (Hovanta 2007:6). Dessa bedömdes då inte beröras av de planerade markarbetena, men hamnade senare i ett läge där de mer eller mindre blev omgivna av schaktmassor. När miljön nu skall terrängmodelleras gör Länsstyrelsen och Trafikverket den bedömningen att det inte är meningsfullt att bevara anläggningarna inklämd mellan järnvägsspår och de modellerade höjderna. Det har därför beslutats att lämningen skall tas bort och att en ¹⁴C datering och en dokumentation skall föregå borttagandet.

Bild 2. Kolbotten vid Axmartavlans mötesstation. Efter digitala fastighetskartan. Medgivande MS2010/01366.

Resultat

Fältarbetet utfördes den 25 april av Bo Ulfhielm och Maria Björck. Lämningen dokumenterades med foton och skalritning, och en beskrivning upprättades. Ett profilschakt grävdes i östra delen för att få bottenens uppbyggnad. Kolprov togs innanför vallen i östra delen. En beskrivning upprättades och lämningen anmäldes till 1 FMIS.

Beskrivning: Område med skogsbrukslämningar 30 × 25 meter (Ö-V) bestående av en kolbotten efter resmila och en grund efter kolarkoja. Kolbotten är 19 meter i diameter, 0,2–0,7 meter hög och har i kanten en vall, 2–3 meter bred och 0,2 meter hög. Direkt öster om botten är spisröse efter kolarkoja, 2 × 2 meter stor, 0,7 meter hög, uppbyggt av kallmurad natursten. Delvis övermossat. P.g.a. körspår kunde inte kojans totala storlek avgränsas.

I sydöstra delen är ett gränsröse, 1 meter i diameter med en upprest flat sten centalt (NV-SÖ). Denna markerar en fastighetsgräns som fortfarande är i bruk enligt fastighetskartan.

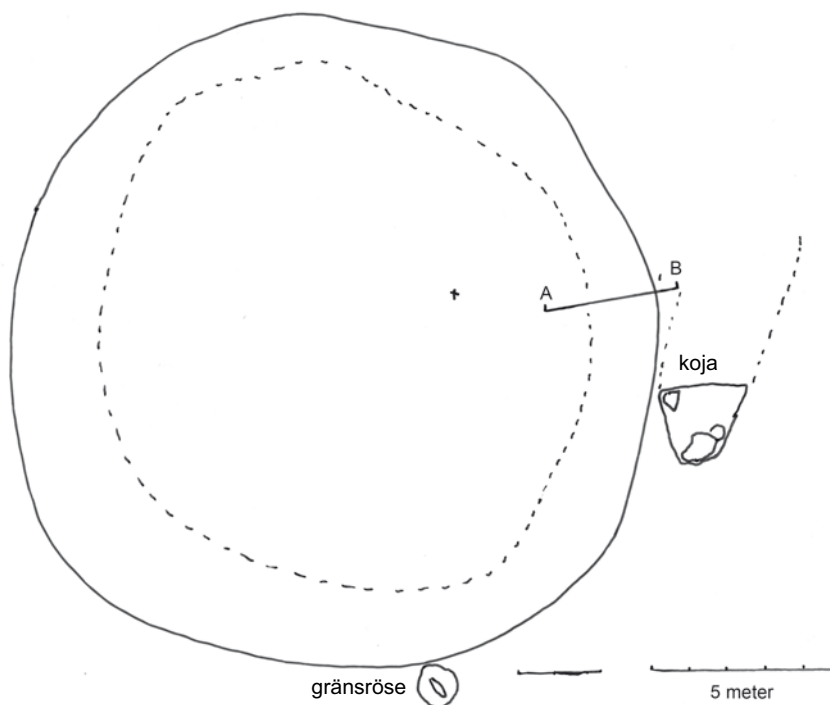

Bild 3. Kolbotten och spisröset efter kolarkojan i plan.

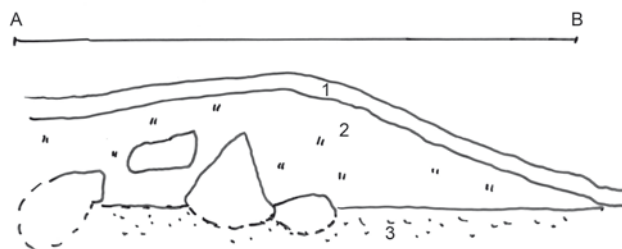

Bild 4. Sektion genom östra delen av kolbotten.
1. Humuslager. 2. Kol och sot. 3 Ljus sand.

Datering och vedartsanalys

Det insamlade kolet vedartsbestämdes innan datering för att säkerställa ett prov med så låg egenålder som möjligt. Vedarten visade sig vara tall och en bit av en gren plockades ut för ^{14}C -analys. Provet analyserades av Ångströmlaboratoriet i Uppsala (Ua 41827).

^{14}C -datering av relativt sentida material kan vara problematiskt eftersom man får toppar med skilda dateringar i kalibreringskurvan. I fallet Axmartavlan förekommer tre intervall, där det med högst sannolikhet får anses vara perioden 1880–1910.

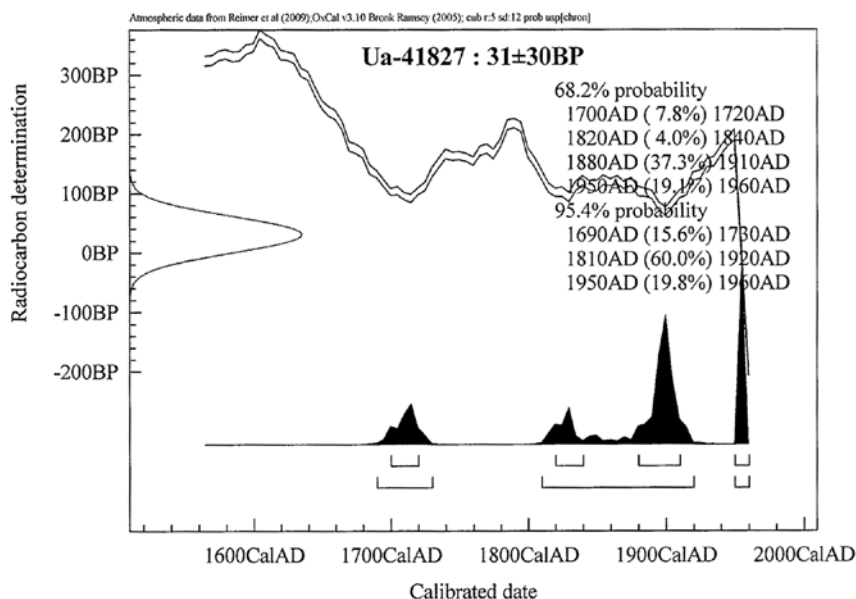

Bild 5. Kalibrerad ^{14}C -datering av kolbotten vid Axmartavlan

DUBBELSPÅR SKUTSKÄR – FURUVIK

På uppdrag av Trafikverket har Länsmuseum Gävleborg gjort åtgärder av forn- och kulturlämningar som ligger inom Gävleborgs län, inför ny sträckning av Ostkustbanan, mellan Skutskär – Furuvik. De lämningar som berörs är en kolbotten efter en resmila (Gävle 391), en bebyggelselämning (Gävle 461) och en plats med tradition (Gävle 339:1). Kolbotten berörs direkt av den nya sträckningen och kommer därför tas bort, inför borttagandet har ett kolprov tagits ur anläggningen. Lämningarna Gävle 461 (fast fornlämning) och Gävle 339:1 (övrig kulturhistorisk lämning) har bandats, då dessa lämningar ansågs ligga strax utanför den nya sträckningen. Fältarbetet gjordes den 11 april 2011.

Resultat

Kolbotten är en lämning som påträffats inom projektet Skog och Historia. Lämningen är byråmässigt granskad innan den anmäldes till FMIS (Riksantikvarieämbetets digitala fornlämningsregister). Vi fältbesöket gjordes en ny beskrivning av lämningen och det togs ett kolprov centralt i anläggningen.

Ny beskrivning: Kolbotten efter resmila, rund, 15 meter i diameter, i västra kanten stybbdike en meter brett och 0,1–0,2 meter djupt. Omges av stybbgropar 3 × 1 och 2 × 1 meter stora och 0,2–0,3 meter djupa. Kolbotten är beväxt med barrskog. Nordväst om kolbotten finns blötare mark.

Bild 6. Fastighetskartan med de berörda lämningarnas ytor från FMIS. Medgivande MS2010/01366.

Bild 7. Vy över kolbotten. Foto: Maria Björck.

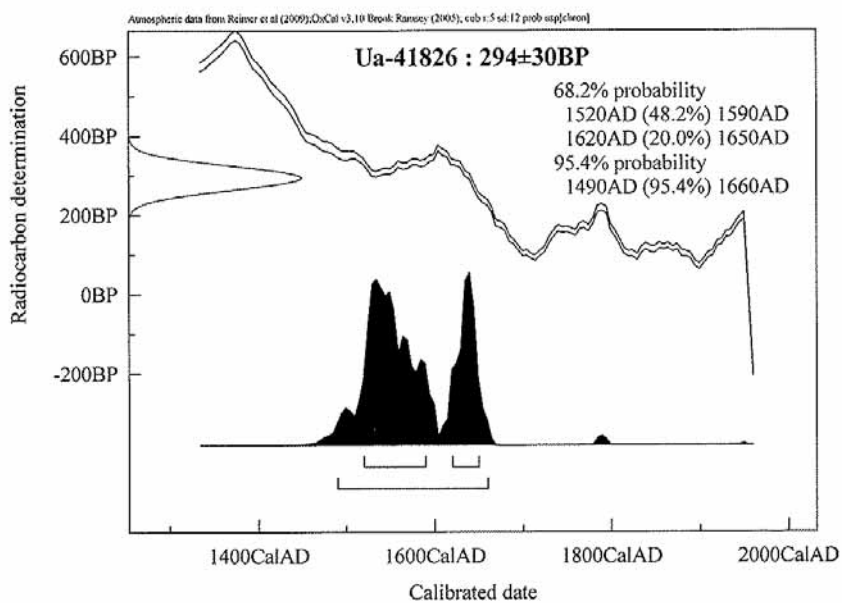

Bild 8. ^{14}C -datering av RAÄ 391, Gävle stad.

Kolprovet togs på ett djup av cirka 0,3 meter. På kolet har det gjorts vedartsanalys vid Vedlab. Kolprovet innehöll följande trädslag; asp, björk, gran, tall och bark/näver. I bit ask har ¹⁴C-daterats vid Ångströmlaboratoriet i Uppsala. Kolbotten har daterats till intervallet 1520–1590 e.Kr. med en säkerhet av 48,2 % (bild 8). Detta är de hittills äldsta daterade resmilebotten i Gävleborgs län. Vedartsanalysen visar överraskande att ett stort antal olika trädslag har kolats.

Vid bandning av bebyggelselämningen RAÄ 461, Gävle stad, visade sig att den verkliga ytan av fornlämningen var betydligt större än den som fanns i FMIS. Trafikverket kunde konstatera vid besök på plats att fornlämningen kommer att beröras av den nya sträckningen. Länsstyrelsen har beslutat att före ett borttagande skall delar av området karteras, en mindre undersökning kommer att göras, samt att några husgrunder kommer att dateras.

RAÄ 339:1, Gävle stad, som är en plats med tradition. Det finns uppgifter om en krog, där upplandsbönderna på sin resa till Gävle ska ha stannat för att äta och dricka brännvin (Jansson 1937:13). På platsen finns mindre brukningsytor och röjningsrösen. Vi fältbesöket bandades en något större yta, än den som finns i FMIS, då det påträffades röjningsrösen.

UTVÄRDERING

Det skiljer närmare 400 år mellan de båda kolbottarna. De representerar därmed både början och slutet på resmilornas användningsperiod.

På förhand var det inte möjligt att avgöra vilken av kolbottarna som var äldst. Någon tillförlitlig kronologi för kolbottnar finns inte, med undantag då för att kolbottnar efter resmilor som typ är yngre än kolbottnar efter liggmilor. Tabellen nedan visar dock att det finns en rad skillnader mellan de båda resmilebottarna. Sedan återstår det att undersöka vilka av dessa som faktiskt är kronologiskt betingade, och vilka som kan ha andra orsaker. Ytterligare dateringar behövs.

Bild 9. Kolning i Axmartrakten. Från ungefär samma tid och plats som RAÄ 548. Här klubbas den halvfärdiga milan. Länsmuseet Gävleborgs bildarkiv XLM A91-1487.

Kolbotten från ca 1900	Kolbotten från ca 1550
Vall i kanten	Vall saknas
Stybbränna saknas, dock enstaka stybbgropar	Omges delvis av stybbränna, dessutom enstaka stybbgropar
Kolarkoja direkt intill	Kolarkoja saknas
Platåliknande uppbyggnad	Platåliknande uppbyggnad
19 meter i diameter	15 meter i diameter
Kolved av tall	Kolved av en rad olika träslag

Tabell 1. Detaljer som skiljer uppbyggnaden av de båda kolbottnarna.

Kring sekelskiftet 1900 sysselsatte kolningen till järnbruken fortfarande många av Gästriklands invånare. I Hamrångetrakten var det dock bara Axmar bruk som fortfarande var i drift (Wickberg 1970:144ff) och det är sannolikt dit som kolet från den dokumenterade botten forslats.

Omfattningen av kolningen på 1500-talet, och hur denna organiserades, är betydligt sämre känt. Det finns ingen given samtida hytta som varit avsättningsort för det kol som producerades i den daterade botten RAÄ 391 Gävle stad. Det närläggna Harnäs bruk anlades först år 1659 och någon annan äldre masugn är inte belagd inom kolbottens närområde.

SAMMANFATTNING

Länsmuseet Gävleborg har på uppdrag av Trafikverket dokumenterat och daterat två kolbottnar efter resmilor i Gävle kommun, RAÄ 391 Gävle stad respektive RAÄ 548 Hamrånge socken.

Lämningarna berörs båda av arbeten kring Ostkustbanan, men inom skilda projekt och på olika platser. Av praktiska skäl slås redovisningen ihop i denna rapport.

Fältarbetena utfördes i april 2011 av Bo Ulfhielm och Maria Björck. Resultaten visar att det är stor tidsskillnad mellan de båda kolbottnarna – närmare 400 år. Anläggningen från Axmartavlan i Hamrånge dateras kring sekelskiftet 1900 medan den från Harnäsåshagen dateras till 1500-talets mitt. På förhand gick det inte att avgöra vilken av anläggningarna som var äldst. De uppvisar dock flera sinsemellan olika detaljer vilka kan vara kronologiskt betingade .

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

RAÄ 548

Fastighet: Häckelsäng 16:1

Koordinater: X6760970, Y611298 (Sweref 99 TM)

Fältarbetsperiod: 25 april 2011

Personal: Bo Ulfhielm och Maria Björck, Länsmuseum Gävleborg

Fynd: Inga fynd tillvaratogs

RAÄ 391

Fastighet: Furuviik 20:1

Koordinater: X6725290, Y629348 (Sweref 99 TM)

Fältarbetsperiod: 11 april 2011

Personal: Maria Björck, Länsmuseum Gävleborg

Fynd: Inga fynd tillvaratogs

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Tryckta källor

Hovanta, E. 2007. Ny mötesstation i Axmartavlan. Arkeologisk utredning av ny mötesstation längs Ostkustbanan mellan Gävle-Sundsvall, Hamråde socken Gästrikland 2007. Stigfinnaren Arkeologi och Kulturhistoria 16.

Jansson, G. 1937. Valbo sockens utpost mot söder. I: Utanvessarn. Utgiven av Valbo hembygdsförening 1937. S. 13–14. Gävle.

Wickberg, P. 1970. Hamrådeboken, Hamråde.

Arkiv

Gävle

Länsmuseum Gävleborgs bildarkiv

Otryckta källor

Danielsson, R. 2011. Vedlab rapport 1127. Vedartsanalyser på material från Gästrikland, Hamråde socken, Axmartavlan och Gävle 339:1.

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG

Box 746, 801 28 Gävle 026-65 56 00
Museet: S Strandg 20 Fogden: Styrmanög 4
www.lansmuseetgavleborg.se

